

HANEFÎ USÛLCÜLERE GÖRE İLLETE YÖNELTİLEN KALB VE AKİS İTİRAZLARI

Qalb and Aqs Objections Against The Illah According to Hanafi Jurists

Ahmet EKİNCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı, Kars, Türkiye
Assist. Prof., Kafkas University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences
Department of Islamic Law, Kars, Turkey

✉ ahmedekinci@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0003-0803-6449>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 03.02.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 23.04.2022
Yayın Tarihi / Published: 15.06.2022

” Atıf / Cite as: Ekinci, Ahmet. “Hanefî Usûlcülere Göre İllete Yöneltilen Kalb ve Akis İtirazları”. *Mütefekkir* 9/17 (2022), 107-130. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1128631>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

HANEFİ USÛLCÜLERE GÖRE İLLETE YÖNELTİLEN KALB VE AKIS İTİRAZLARI

Öz

Fıkıh usûlünde hüküm çıkarma yöntemleri arasında en önemli konulardan biri olan kıyas, asıl ile fer'i birleştiren bir illetten dolayı fer'i asla hamledip, aralarındaki benzerlikten ötürü aslın hükmünü fer'e uygulamayı ifade etmektedir. Asıl, fer', aslın hükmü ve illet olmak üzere dört ana temel üzerine oturtulan kıyas konusunda tartışmaların en fazla yapıldığı mesele illettir. Usûlcüler illetin mahiyeti, kısımları, şartları ve tespit yollarını ele alarak incelemiş ve bu bağlamda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Usûlcülerin illet konusunda ihtilaf ettikleri konulardan birisi de illete yöneltilen itirazlardır. Her ne kadar illete yöneltilen itirazlar cedel ilminin konusu olsa da usûl eserlerinin büyük çoğunluğunda bunlara yer verilmiştir. İlette yöneltilen itirazların sayısı hakkında usûlcülerin bir ittifakı bulunmamaktadır. Hatta aynı ekole mensup usûlcüler arasında bile illete yöneltilen itirazlar hakkında farklı sayıların ileri sürüldüğü görülmektedir. Araştırma konumuz olan kalb ve akis, illete yöneltilen itirazlardandır. Kalb, illete yönelik geçerli bir itiraz kabul edilirken kalbü't-tesviye olarak isimlendirilen ve hakikatte kalb olan akisin ise geçerli bir itiraz olup olmaması hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi usûlcüler tarafından zayıf ve fasit bir itiraz olarak kabul edilen akis, kimi usûlcüler tarafından ise geçerli bir itiraz olarak görülmüştür. Bu çalışmada Hanefî usûlcülere göre illete yöneltilen itirazlardan kalb ve akis konuları ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Usûl-i Fıkıh, Kıyas, İlet, Kalb, Akis.

Qalb and Aqs Objections Against The Illah According to Hanafi Jurists

Abstract

Qiyas, one of the most important issues among the methods of making judgments in the Islamic jurisprudence, means to move the fer' to the asl and to apply the decree of the asl to the fer' because of the similarity between them due to a illah that combines the asl and the fer'. The proceduralists have examined the nature of the illah, its parts, conditions, and ways of detection, and have put forward different views in this context. One of the issues on which the jurists disagree about the illah is the objections against the illah. Although the objections to the illah are the subject of the science of jadal, they are included in the majority of the works of method. There is no consensus among the jurists about the number of objections to the illah. It is seen that different numbers are put forward about the objections to the illah even among the jurists belonging to the same school. The qalb and aqs, which are the subject of our research are from the objections to illah. While the qalb is accepted as a valid objection to the illah, different opinions have been put forward about whether the aqs, named as qalbu al-taswiya, whose originality is qalb is valid or not. The aqs, which has been considered weak and invalid by some jurists, has been seen as a valid objection by some. In this study, the issues of qalb and aqs, which are among the objections against the illah according to the Hanafi jurists, will be discussed and examined.

Keywords: Usûl al-Fiqh, Qiyas, Illah, Qalb, Aqs.

GİRİŞ

Fıkıh usûl-i, şer'î amelî hükümlerin kaynaklarını ve bu kaynaklardan hüküm çıkarma yöntemlerini konu edindiğinden fıkıh usûlünün temel konusunu şer'î hükümlere kaynaklık eden deliller oluşturmaktadır.¹ Deliller asli, fer'î/mülhak ve yöntemler olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Asli delillerden Kitap, sünnet ve icma kastedilirken fer'î delillerden şer'u men kablena, sahâbî kavli, Medine ehlinin ameli ve istishâb kast edilmektedir. Yöntemler ise kıyâs, istihsân ve istislâhdır.²

Felsefe, mantık, kelâm ve nahiv ilimlerinin yanı sıra fıkıh usûlünde de kullanılan kıyas,³ yöntemler içerisinde kendisine en çok müracaat edilen ve üzerinde çokça durulan konulardan biridir. Kıyas, asıl ile fer'î birleştiren bir illetten dolayı fer'î aslın üzerine hamledip, aralarındaki benzerlikten ötürü aslın hükmünü fer'e uygulamak⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kıyasın asıl, fer, aslın hükmü ve illet olmak üzere dört unsuru bulunmaktadır.⁵ Kıyasın unsurları arasında en çok tartışılan ise asıl ile fer arasında müşterek olan ve aslın hükmünün fer'e verilmesini sağlayan vasıf olarak gösterilen illettir.⁶

Yapılan kıyasın geçerli olabilmesi için usûlcüler illette bulunması gereken bazı şartlar belirlemişlerdir. Bu şartların sayısı hakkında ihtilaf edilmekle birlikte üzerinde ittifak edilen en önemlileri şunlardır; 1. İlet zâhir yani açık olmalıdır, 2. İlet münzabıt yani istikrarlı olmalıdır. Kişiden kişiye durumdan duruma farklılık göstermemelidir, 3. İlet hüküm için münasib bir vasıf olmalıdır. Kendisiyle hüküm verildiğinde insanlar için bir menfaat sağlayıp bir zararı onlardan gidermesi gerekmektedir, 4. İlet kâsır yani aslın hükmüne özgü olmamalıdır.⁷

Fakihler illetin mahiyeti, türleri, özellikleri ve tespit edilmesi hususunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁸ Örneğin; illetin mahiyeti hakkında Mu'tezile illeti bâis olarak görürken kimi Şâfiî ve Hanefîler illeti muarrif kabul etmektedirler. Hanefî usûlcülerin çoğunluğu ise illeti müessir

¹ Bk. Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, thk. Nezîr Hamâdî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426), 1/201.

² Yunus Apaydın, *İslâm Hukuk Usûlü* (Kayseri: Kardeşler Ofset, 2016), 41 vd. Konu hakkında bilgi için bk. Y. Erdem Gezgin, "Fıkıh Usulü", *İslami İlimlere Giriş*, ed. Mahmut Samar (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 102.

³ Gezgin, "Fıkıh Usulü", 110.

⁴ Abdullah b. Hamza Mansûr-Billâh, *Safvetü'l-ıhtiyâr* (Yemen: Merkezî Ehl-i Beyt, 1423), 287.

⁵ Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Affî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 3/193.

⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 1/172; İsmail Hakkı İzmirli, *İlm-i Hilâf* (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330), 62.

⁷ Bk. Âmidî, *İhkâm*, 3/201 vd; Zekiyüddin Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İ. Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 206-207; Halit Çalış, "Kâsır İletle Ta'îl Tartışmalarına Metodolojik Bir Katkı", *Usul İslâm Araştırmaları* 4/4 (2005), 73-98.

⁸ İlet konusunda yapılan tartışmalar için bk. Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 1206 vd.

olarak tanımlamaktadırlar.⁹

Cedel ilminde yazılan eserlerde yer alan istidlâl ve i'tirâz konularıyla fıkıh usûl-i eserlerinde yer verilen aynı bahisler birbirlerine uyumluluk arz etmektedir. Nitekim yukarıda verilen tanımda da belirtildiği üzere fıkıh usûlünün görevi şer'î delilleri ortaya koymaktır. Cedel ilminin görevi ise ortaya konulan delillerle hangi açılardan istidlalde bulunulabileceği ve bu delillere yöneltilecek itirazlara cevap vermektir. Dolayısıyla pek çok fıkıh usûlü eseri aynı zamanda uygulamalı bir cedel¹⁰ eseri olarak da kabul edilebilir.¹¹ Bu nedenle illete yöneltilen itirazlar konusunda usûlcüler iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grup, illete yapılan itirazların cedel ilminin konusu olduğu ve fıkıh usûlü kapsamına girmediği¹² için eserlerinde yer vermeyenler; ikinci grup ise illete yapılan itirazları fıkıh usûlünün konusu olan kıyas bahislerinden gördükleri için eserlerinde bunlara yer verenlerdir.¹³

Fıkıh usûlü eserlerinde illete yöneltilen itirazlar, *i'tiraz ale'l-ille*,¹⁴

⁹ Konu hakkında yapılan tartışmalar için bk. Hasan b. Muhammed Attâr, *Hâşiyetü'l-Attâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/273 vd.; Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed Ensârî, *Çâyetü'l-vusûl* (Mısır: Dârü'l-Kütübü'l-Arabiyye, ts.), 1/120 vd.; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu*, 1/172; Tuncay Başoğlu, *Hicri Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001); Abdurrahman Candan, *İslâm Hukukunda İlet Tespit Yöntemleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005); Soner Duman, *İlk Dönem Hanefî Usûlünde İlet Tartışmaları* (İstanbul: Kitabî Yayınevi, 2010); İbrahim Özdemir, *Usûl-İ Fıkıh'ta Ta'lîl Tartışmaları (Hicri IV-VIII. Asırlar)* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013); Apaydın, *İslâm Hukuk Usûlü*, 102-103; Hüseyin Okur, "Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyas Ma'a'l-Fârik", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 36 (2020), 19 vd. Koçinkağ Mansur, "Şemseddin el-İsfahânî'ye Göre İletin Red Yolları", *Kilitbahir* 15 (2019), 298-300.

¹⁰ "Birçok yönüyle fıkıh ve usûlü fıkıhla iç içe olan ve genellikle bu yönü üzerine eserler yazılan cedel, Amîdî metodunun baskın hale gelmesi neticesinde hicri yedinci asırdan itibaren mahiyeti itibarıyla kimi değişimlere uğramış ve daha ziyade fıkıh usûlü özelinde ele alınan cedel artık tüm dini ilimlere uygulanabilir bir hüviyete büründürülmüştür. Bununla birlikte yine de örnekledirmelerde fıkıhtan çokça faydalanılmış, bu da genel hüviyetteki cedelin de fıkıh usûlüyle bağlantılı bir ilim olarak algılanmasına, hatta Tûfî'de olduğu gibi cedelin özel bir fıkıh usûlü olduğu fikrinin ileri sürülmesine sebep olmuştur." Bk. A. Numan Ünver, *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebû İshâk eş-Şîrâzî Örneği)* (Sakarya: Akademisyen Kitabevi, 2019), 70-71.

¹¹ Ünver, *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebû İshâk eş-Şîrâzî Örneği)*, 70.

¹² "Sadruşşerîa cedel ve hilâf ilimlerinde her ne kadar fıkıhın meseiline ulaştıran kaideler yer alsada bu ilimlerin asıl amacının fikhi neticeler elde etmek değil, hasmı susturmak ve ilzam etmek olduğunu söylemiştir. Onun bu ifadelerini destekleyen Taftazânî de cedel ve hilâfın aslında doğrudan fıkıh ile ilişkisi olmadığını ancak bu ilme ait eserlerde fıkıh meselelerine çokça yer verilip fıkıh meselelerinin bunların nüktelerine bina edilmesi sebebiyle fıkıh ile hilâf ve cedel arasında doğrudan bir ilişki olduğunun zannedildiğini söylemiştir. Zira ona göre cedelin fıkıha nispeti ile diğer ilimlere nispeti eşit düzeydedir." Bk. Ünver, *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebû İshâk eş-Şîrâzî Örneği)*, 57-58.

¹³ Necmüddin Süleyman b. Abdilkavi Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407), 3/459; Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *Bahrü'l-muhîd* (Umman: Dârü'l-Kutübî, 1414), 7/328.

¹⁴ Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, thk. Muhyüddin Halil (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421), 327.

vücûhu'l-ı'tiraz ale'l-ille,¹⁵ *turuku'l-ı'tiraz ale'l-ille*,¹⁶ *ı'tirazâtü'l-vâride ale'l-ille*¹⁷ ve *vücûhu def'u'l-ille*¹⁸ gibi başlıklar altında ele alınıp incelenmektedir.¹⁹ Zerkeşî, mütekaddimîn usûlcülerin illete yönelttiği itirazları; mutâlebe, kâdıha ve muâraza şeklinde üç başlık altında ele alıp incelerken müteahhirîn usûlcülerin bunları men' ve muâraza adı altında topladıklarını belirtmektedir.²⁰ Fakat Debûsî ve Pezdevî gibi kimi mütekaddimîn usûlcülerin de bunları mûmânea ve muâraza başlıkları altında topladıkları görülmektedir.²¹

İllete yapılan itirazlara yer veren eserlerde itirazların sayısı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hatta aynı ekole tabi olan usûlcüler bile illete yönelik yapılan itiraz yolları hakkında farklı sayılar belirtmişlerdir. Örneğin Cüveynî'ye (ö. 478/1085) göre illete yönelik yapılan sahih itirazlar yedi,²² Sem'ânî'ye (ö. 489/1096) göre on üç,²³ Fahreddin Râzî'ye (ö. 606/1210) göre beş,²⁴ Âmidî'ye (ö. 631/1233) göre yirmi beş,²⁵ Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) göre on altı,²⁶ Tûfî'ye (ö. 716/1316) göre on ikidir.²⁷ Gazzâlî (ö. 505/1111) illete yöneltilen itirazları usûl-i fikhin değil de cedel ilminin konusu olarak gördüğünden ilgili konulara *el-Müstasfâ* adlı eserinde yer vermezken²⁸ *el-Menhûl* adlı eserinde yer vermiştir.²⁹ Gazzâlî'ye göre illete yöneltilen sahih itirazlar sekiz, fasit itirazlar ise yedi tanedir.

Mütekellimîn metodunda yazılan eserler içerisinde illete yöneltilen itirazları sistematik bir şekilde detaylı olarak ele alıp inceleyen Âmidî'dir. Ona göre illete yöneltilen itirazlar yirmi beş şekilde gerçekleşmektedir. Bunları sıralayacak olursak; 1. İstisfâr, 2. Fesâdü'l-itibâr, 3. Fesâdü'l-vaz', 4.

¹⁵ Muhammed b. Ahmed Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ Afgânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426), 2/232.

¹⁶ Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf Cüveynî, *Telhîs fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmî, ts.), 3/269.

¹⁷ Âmidî, *İhkâm*, 4/69.

¹⁸ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 4/62.

¹⁹ Diğer isimlendirmeler için bk. Mansur, "Şemseddîn el-İsfahânî'ye Göre İletin Red Yolları", 301.

²⁰ Zerkeşî, *Bahrü'l-muhîr*, 7/328-329.

²¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 327; Ali b. Muhammed Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, thk. Sâid Bekdâş (Medine: Dârü's-Sirâc, 1438), 628.

²² Abdülmelik b. Abdullah Cüveynî, *el-Burhân*, thk. Salâh b. Muhammed Uveyde (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 2/97-137.

²³ Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, thk. Muhammed Hasan Şâfî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 2/198-199.

²⁴ Fahrüddin Muhammed b. Ömer Râzî, *Mahsûl*, thk. Taha Câbir Ulvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418), 5/235 vd.

²⁵ Âmidî, *İhkâm*, 4/69-136.

²⁶ Zerkeşî, *Bahrü'l-muhîr*, 7/328 vd.

²⁷ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/459.

²⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüşşâfî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413), 342; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/459; Zerkeşî, *Bahrü'l-muhîr*, 7/328.

²⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Menhûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1419), 505, 524.

Men'ü hükmi'l-asl, 5. Taksîm, 6. Men'ü vucûdî'l-ille fi'l-asl, 7. el-Kadh fî münâsebeti'l-vasfî'l-muallel bih, 8. Adem-i te'sîr, 9. el-Kadh fî salâhiyyeti ifzâi'l-hükm, 10. el-Vasfû'l-muallel bih bâtnen hafîyyen, 11. el-Vasfû'l-muallel bih munzabiten, 12. Nakz, 13. Kesr, 14. Muâraza, 15. Suâlû't-terkîb, 16. Suâlû't-ta'diye, 17. Men'ü vucûdî'l-vasfî'l-muallel bih fi'l-fer', 18. Muâraza fi'l-fer', 19. Fark, 20. İhtilâfû'z-zâbit beyne'l-asl ve'l-fer' ve ittihadeti'l-hikme, 21. İttihâdü'z-zâbit beyne'l-asl ve'l-fer' ve ihtilâfû cinsi'l-maslaha, 22. Hükümü'l-fer'i muhâlîfun li hükmi'l-asl felâ kıyâse, 23. Kalb, 24. el-Kavl bi'l-mûceb.³⁰

Fukaha metodunda yazılan usûl eserlerinde illete yöneltilen itirazları tespit edebildiğimiz kadarıyla sistematik bir şekilde ele alan ilk usûlcü Debûsî'dir. Debûsî (ö. 430/1039), illete yöneltilen itirazları sahih ve fasit olarak iki kısma ayırdıktan sonra sahih itirazları da kendi içerisinde mümâne'a ve muâraza olarak iki ana başlık altında toplamakta ve bunların her birisinin de dört şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Araştırma konumuz olan kalb ve akis meselelerine muâraza başlığı altında yer veren Debûsî, illete yöneltilen fasit itirazların da dört şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir.³¹

Pezdevî (ö. 482/1089) iletî tardî ve müessir olmak üzere iki kısma ayırdıktan sonra her birisinde illete yönelik yapılan itirazların bulunduğunu ifade etmektedir. Pezdevî, müessir illete yönelik yapılan itirazları sahih ve fasit olarak iki kısma ayırdıktan sonra Debûsî'yi takiple her birisinin dört şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir. Fasit itirazlar; münâkaza, fesâdü'l-vaz', kıyâmü'l-hükmi me'â ademi'l-ille ve el-fark beyne'l-fer' ve'l-fer' olmak üzere dördtür.³² Pezdevî, sahih itirazları mümâne'a ve muâraza olmak üzere iki ana başlıkta topladıktan sonra mümâneanın dört yöntemle³³ gerçekleştiğini belirtmekte ve bunları tek tek açıklamaktadır. Muârazayı ise halis ve içerisinde münâkaza bulunan muâraza olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İçerisinde münâkaza olan muârazanın kalb olduğunu ve iki kısma ayrıldığını ifade ettikten sonra her ne kadar bu kısımdan olmasa da kalbin mukabili olan akisi de bu başlık altında zikretmektedir.³⁴ Halis muârazanın ise aslında üç ve fer'de beş şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir.³⁵

Pezdevî eserinde tardî illete yöneltilen itirazlara yer vermemiştir. Serahsî (ö. 483/1090) ise Pezdevî'nin benimsediği metodu takip ederek iletî tardî ve müessir olmak üzere iki kısma ayırdıktan sonra bunların her

³⁰ Âmidî, *İhkâm*, 4/69-111.

³¹ Debûsî, *Takvimü'l-edille*, 327.

³² Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 627.

³³ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 628-629.

³⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 631.

³⁵ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 635.

birisine yöneltilen itirazların sahih ve fasit şeklinde iki kısımda ele alınacağını kaydetmektedir. Serahsî, müessir illete yöneltilen fasit itirazların Pezdevî gibi münâkaza, fesâdü'l-vaz', kıyâmü'l-hükmi me'a ademi'l-ille ve el-fark beyne'l-fer' ve'l-'asl olmak üzere dört şekilde olabileceğini belirtmektedir. Müessir illete yönelik getirilen sahih itirazları ise mümâne'a, kalb, akis ve muâraza olmak üzere dört başlıkta toplamaktadır.³⁶ Tardî illete yöneltilen sahih itirazların ise kavîl bi-mûcebi'l-ille, mumâne'a, fesâdü'l-vaz' ve nakz olmak üzere dört şekilde gerçekleştiğini kaydetmektedir.³⁷ Pezdevî'nin akisine eserinde tardî illete yöneltilen sahih itirazlara yer veren Serahsî, tardî illete yöneltilen fasit illetlere ise eserinde yer vermemiştir. Sonraki Hanefî usûlcüler de illete yöneltilen itirazları Pezdevî ve Serahsî'nin minvali üzere açıklamışlardır. Örneğin; Şâşî, Habbâzî (ö. 691/1292) ve Buhârî Serahsî ile Pezdevî'nin yaptığı takisimleri kısmi değişikliklerle sürdürmüşlerdir.³⁸

Verilen bu bilgiler doğrultusunda Hanefî usûlcülere göre illete yöneltilen itirazlar “müessir illete” ve “tardî illete” yöneltilen itirazlar şeklinde ikiye ayrıldığı, müessir ve tardî illete yönelik yapılan itirazların da kendi içerisinde “sahih” ve “fasit” şeklinde iki kısma ayrıldığı anlaşılmaktadır. Hanefî usûlcülere göre müessir illete yöneltilen sahih itirazlar mümâne'a, kalb, akis ve muâraza olmak üzere dördtür. Aynı şekilde müessir illete yöneltilen fâsid itirazlar da münâkaza, fesâdü'l-vaz', kıyâmü'l-hükmi me'a ademi'l-ille ve el-fark beyne'l-fer' ve'l-'asl olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Hanefî usûlcülere göre tardî illete yöneltilen sahih itirazlar ise mûcebül-ille, mumâne'a, fesâdü'l-vaz' ve nakz olmak üzere dört kısımdır.

Yaptığımız araştırma sonucu illete yönelik yapılan itirazlar konusunda ülkemizde beş çalışma bulunmaktadır. Bu alanda yapılan ilk çalışma “İllete Yönelik Nakz İtirazı ve Nakza Karşı Cevaplar” başlığıyla A. Numan Ünver tarafından yapılmıştır. Ünver çalışmasında, nakzın, illeti geçersiz kılacağı durumları; illete yöneltilen nakz itirazına karşı verilen cevapları ve verilen cevapların geçerliliği ile geçersizliği konularını ele almıştır.³⁹ İkinci çalışma yine aynı yazar tarafından kaleme alınan “Cedelin Fıkıh İlminde Kullanımı: Kudûrî ve Ebû't-Tayyib et-Taberî Arasındaki Bir Münâzara Bağlamında” adlı çalışmadır. Yazar bu çalışmasında illete yöneltilen itirazları uygulamalı

³⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/232-233.

³⁷ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/266.

³⁸ Bk. Celaleddin Ebû Muhammed Ömer Habbâzî, *Müğni fi usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Mazhar (Mekke, 1403), 314 vd.; Nizamüddin Ebû Ali Ahmed Şâşî, *Usûlü's-Şâşî* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 341; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/62 vd.

³⁹ A. Numan Ünver, “İllete Yönelik Nakz İtirazı ve Nakza Karşı Cevaplar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2017), 1-15.

bir şekilde incelemiştir.⁴⁰ Üçüncü çalışma “Şemseddîn el-İsfahânî’ye (ö. 688/1289) Göre İletin Red Yolları” başlığıyla Mansur Koçinkağ tarafından yapılmıştır. Araştırmada illetin mahiyeti hakkında kısaca bilgi verildikten sonra İsfahânî’ye göre illetin red yolları ve illete yöneltilen tutarsız itirazlar incelenmiştir.⁴¹ Dördüncü çalışma “Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyas Ma’a'l-Fârik” başlığıyla Hüseyin Okur tarafından hazırlanmıştır. Çalışmada kıyas ma’a'l-fârikın mahiyeti hakkında bilgiler verildikten sonra onun kıyasın sıhhatine engel olup olmayacağı fıkıh mezheplerine göre ele alınıp irdelenmiştir.⁴² Beşinci çalışma ise “Hanefiler Dışındaki Usûlcülere Göre İlete Yöneltilen Men’/Mümânaa İtirazı” adı altında Ayhan Hıra tarafından hazırlanmıştır. Hıra çalışmasında Hanefiler dışında diğer mezheplere göre telif edilmiş temel fıkıh usûlü kaynaklarını esas alarak men’/mümânaa itirazını şekil ve muhteva bakımından karşılaştırmalı olarak inceleyip değerlendirmiştir.⁴³

Bu araştırmada, illete yönelik itirazlardan kalb ve akis konuları Hanefî/fukaha metoduna göre incelenecektir. Asıl itibarıyla mantık ve cedel ilimlerinin konusu olan kalb ve akise alt yapı oluşturmak amacıyla ana hatlarıyla mantıktaki kalb ve akis konuları açıklanacaktır. Ardından illete yöneltilen itiraz yollarından kalb ve kısımları sonrasında ise akis ve kısımları hakkında Hanefî usûlcülerin görüşleri incelenecektir.

1. MANTIKTA TENÂKUZ (KALB) VE AKİS

1.1. Tenâkuz/Çelişki (Kalb)

Tenâkuz, iki önermenin (kaziyyenin) birisinin doğru diğerinin yanlış olmasını gerektirecek şekilde olumluluk ve olumsuzlukta ihtilaf etmeleri şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁴ Örneğin; “iki dördün yarısıdır” şeklinde yapılan önermeye tenâkuz yoluyla “iki dördün yarısı değildir” şeklinde cevap verilmektedir. İki önerme arasında çelişki olabilmesi için ikisinin de

⁴⁰ Ahmet Numan Ünver, “Cedelin Fıkıh İlminde Kullanımı: Kudûrî ve Ebu't-Tayyib Et-Taberî Arasındaki Bir Münâzara Bağlamında”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (2019), 67-91.

⁴¹ Mansur, “Şemseddîn el-İsfahânî’ye Göre İletin Red Yolları”.

⁴² Okur, “Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyas Ma’a'l-Fârik”.

⁴³ Ayhan Hıra, “Hanefiler Dışındaki Usûlcülere Göre İlete Yöneltilen Men’/Mümânaa İtirazı”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 180-208.

⁴⁴ Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer Ebherî, *İsâğûcî*, thk. Muhammed Can (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2013), 168; Muhammed Abdülhak b. Fazlhak Âbâdî, *Mirkât* (Karachi: Mektebetü'l-Büsrâ, 2011), 63; İsmail Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, thk. Abdullah Hiçdönmez (İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.), 106-107; İsâğûcî'nin tercümelere için bk. Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer Ebherî, *İsâğûcî Mantığa Giriş*, çev. Hüseyin Sarıoğlu (Ankara: TÜBA, 2016); Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer Ebherî, *İsâğûcî ve Tercümesi*, çev. Nevzat H. Yanık - M. Sadi Çögenli (Erzurum: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1999); Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer Ebherî, *İsagoci Tercümesi*, çev. Talha Alp (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012); Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer Ebherî, *Ebherî İsâğûcî ve Şerhi*, çev. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020).

konusunun,⁴⁵ yüklemının,⁴⁶ zamanının,⁴⁷ mekânının⁴⁸ ve izafetinin⁴⁹ aynı olması ayrıca ikisinde de kast edilenin bi'l-kuvve veya bi'l-fiil,⁵⁰ kül veya cüz⁵¹ ve şart⁵² şeklinde aynı olması gerekmektedir.⁵³ Tenâkuz, doğruluk ve nitelik bakımından önerme çeşitlerine uygulandığında aşağıdaki dört sonuç ortaya çıkmaktadır:

a) Tümel olumlunun (küllî) çelişigi tikel olumsuz (cüzî) ile yapılmaktadır. Örneğin; “Bütün insanlar canlıdır” şeklindeki önermeye “Bazı insanlar canlı değildir” önermesiyle tenâkuzda bulunulmaktadır.

b) Tümel olumsuzun (küllî) çelişigi tikel olumlu (cüzî) ile yapılmaktadır. Örneğin; “Hiçbir insanlar canlı değildir” şeklinde yapılan önermeye “Bazı insanlar canlıdır” önermesiyle tenâkuzda bulunulmaktadır.⁵⁴

Nicelikli⁵⁵ (mahsûra) önermeler arasında çelişki (tenâkuz) ise iki önermeden birinin tümel (küllî) diğerrinin tikel (cüzî) olması durumunda söz konusu olabilmektedir. Çünkü önermelerden ikisinin de tümel (küllî) olması bazı durumlarda yanlış olabilmektedir. Örneğin; “Her insan yazıcıdır”, “Hiçbir insan yazıcı değildir” şeklinde yapılan tümel (külli) önermelerde olduğu gibi ikisi de yanlıştır. Bazen ise iki tikel (cüzî) önerme de doğru olabilmektedir. Örneğin; “Bazı insanlar yazıcıdır”, “Bazı insanlar

⁴⁵ Örneğin; “Zeyd ayaktadır”, “Ali ayakta değildir” önermelerinde özne farklı olduğu için önermeler arasında çelişki bulunmamaktadır. Bk. Muhammed Hasan Manisevî, *Muğni't-tullâb*, thk. Muhammed Can (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2013), 84.

⁴⁶ Örneğin; “Zeyd ayaktadır”, “Zeyd oturmuyor” önermelerinde olduğu gibi. Bk. Manisevî, *Muğni't-tullâb*, 85.

⁴⁷ Örneğin; “Zeyd gece ayaktadır”, “Zeyd gündüz ayakta değildir” önermelerinde olduğu gibi. Bk. Manisevî, *Muğni't-tullâb*, 84.

⁴⁸ Örneğin; “Zeyd evde ayaktadır”, “Zeyd çarşıda ayakta değildir” önermelerinde olduğu gibi. Bk. Manisevî, *Muğni't-tullâb*, 85.

⁴⁹ Örneğin; “Zeyd babadır (Ali'nin)”, “Zeyd baba değildir (Ömer'in)” önermelerinde olduğu gibi. Bk. Manisevî, *Muğni't-tullâb*, 85.

⁵⁰ Örneğin; “Testideki içki sarhoş edicidir (bi'l-kuvve)”, “Testideki içki sarhoş edici değildir (bi'l-fiil)” önermelerinde olduğu gibi. Bk. Manisevî, *Muğni't-tullâb*, 85.

⁵¹ Örneğin; “Zenciler siyahtır (bazısı)”, “Zenciler siyah değildir (tamamı)” önermelerinde olduğu gibi. Bk. Manisevî, *Muğni't-tullâb*, 86.

⁵² Örneğin; “Cisim göz alıcıdır (beyaz olması şartıyla)”, “Cisim göz alıcı değildir (siyah olması şartıyla)” önermelerinde olduğu gibi. Bk. Manisevî, *Muğni't-tullâb*, 86.

⁵³ Ebherî, *İsâğûcî*, 168; Ali b. Ömer b. Ali Kâtibî, *Risâletü's-Şemsiyye*, thk. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021), 121; Âbâdî, *Mirkât*, 64; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 108-109; Ahmed Hamdi Şirvânî, *Levâmi'u'd-dekâik*, çev. Hüseyin Örs - S. Erdem Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017), 242 vd.

⁵⁴ Ebherî, *İsâğûcî*, 168; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 110-111; Cedel ilmindeki muâriza ve kısımları için bk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *Tartıma Usûlü*, çev. Serkan Çetin (Ravza Yayınları, 2019), 145 vd.; Abdurrahman Hasan Meydânî, *Davâbitü'l-ma'rife* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2011), 349 vd.

⁵⁵ Mahsûra; Önerme konusunun belli bir kişi değil de aksine belli olmayan küllî veya cüzî şeklinde açıklanmasıdır. Bu önerme külliyyet veya cüziyyet bildiren kelime ve edatlarla yapılır. Örneğin; “Tüm insanlar yazıcıdır” veya “Bazı insanlar yazıcıdır” önermelerinde olduğu gibi. Bk. Manisevî, *Muğni't-tullâb*, 69-70; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 91; Ebherî, *Ebherî İsâğûcî ve Şerhi*, 115; Ebherî, *İsagoci Tercümesi*, 28.

yazıcı değildir” şeklinde yapılan iki tikel önerme de doğru olabilmektedir.⁵⁶

Çelişkili önermelerden birisinin doğru olması durumunda diğeri zorunlu olarak yanlış olmaktadır. İki önermenin aynı anda doğru veya yanlış olması mümkün değildir. Nitekim tenâkuzun tanımında da belirtildiği üzere iki önermenin birinin doğru diğerrinin yanlış olmasını gerektirecek şekilde olumluluk ve olumsuzlukta ihtilaf etmeleridir. Bu durumda iki önermenin de aynı anda doğru veya yanlış olması mümkün değildir.

1.2. Akis (Döndürme)

Akis, düz döndürme (akis-i müstevî) ve ters döndürme (akis-i nakîz) şeklinde ikiye ayrılmaktadır.⁵⁷ Usûl-i fıkıhta birincisi akis kabul edilirken ikincisi kalp olarak kabul edilmektedir.

1.2.1. Düz döndürme (Akis-i müstevî)

Akis-i müstevî bir önermenin olumlu, olumsuz, doğru veya yanlış olma halini olduğu gibi bırakılarak konu (mevzu) ile yüklem (mahmûl) yer değiştirilmesi yani konunun yüklem, yüklem ise konu yapılmasıdır.⁵⁸ Böylelikle birinci önermeden aynı niteliğe sahip yeni bir önerme elde edilmektedir. Akis yoluyla yapılan önerme ile önermelerin kontrol edilmesi ve asıl önermeyle sabit olmayan bir şeyin akis ile ispat edilmesi gibi hedefler amaçlanmaktadır.⁵⁹ Usûl-i fıkıhta kullanılan akiste bu ikinci durum söz konusudur. Akis-i müstevî doğruluk ve nitelik bakımından önerme çeşitlerine uygulandığında aşağıdaki dört sonuç ortaya çıkmaktadır.

a) Tümel olumlu (küllî) tümel olarak akis yapılamaz. Nitekim olumlu tümelin tümel olarak akis yapılması durumunda yüklem konudan daha genel olması gerekecektir ki bu durumda yanlış sonuç ortaya çıkacaktır. Örneğin; “Bütün insanlar canlıdır” önermesi doğru olmasına rağmen “Bütün canlılar insandır” şeklinde tümelle akisi yanlıştır. Bundan dolayı olumlu tümel olumlu tikel akis yapılmaktadır. Örneğin; “Bütün insanlar canlıdır” tümel önermesi “Bazı canlılar insandır” şeklinde tikel önermeyle akis yapılması durumunda doğru olmaktadır.⁶⁰

b) Tikel olumlular (cüzfî) ancak tikel olumlu ile akis yapılabilir.⁶¹ Örneğin; “Bazı siyahlar insandır” tikel olumlu önerme “Bazı insanlar

⁵⁶ Ebherî, *İsâğûcî*, 168; Kâtibî, *Risâletü's-Şemsîyye*, 121; Âbâdî, *Mirkât*, 65; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 111.

⁵⁷ Kâtibî, *Risâletü's-Şemsîyye*, 125,137; Manisevî, *Muğni't-tullâb*, 94; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 112, 118; Âbâdî, *Mirkât*, 67,70; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantiğa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2014), 132; Ahmed Cevdet Paşa, *Mî'yâr-ı Sedâd* (İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1303), 59.

⁵⁸ Ebherî, *İsâğûcî*, 169; Kâtibî, *Risâletü's-Şemsîyye*, 125; Âbâdî, *Mirkât*, 67; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 112-113; Şirvânî, *Levâmi'u'd-dekâik*, 242 vd.

⁵⁹ Emiroğlu, *Klasik Mantiğa Giriş*, 131.

⁶⁰ Ebherî, *İsâğûcî*, 169; Kâtibî, *Risâletü's-Şemsîyye*, 131; Manisevî, *Muğni't-tullâb*, 94-95; Âbâdî, *Mirkât*, 68; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 114-115.

⁶¹ Ebherî, *İsâğûcî*, 169; Kâtibî, *Risâletü's-Şemsîyye*, 131; Âbâdî, *Mirkât*, 69; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 116.

siyahtır” şeklinde tikel olumlu ile akis yapılmaktadır.

c) Tümel olumsuz (küllî) ancak tümel olumsuzla akis yapılabilmektedir. Örneğin; “Hiçbir insan ağaç değildir” olumsuz tümel önermesi “Hiçbir ağaç insan değildir” şeklinde olumsuz tikelle akis yapılarak doğru sonuç elde edilmektedir.⁶²

d) Tikel olumsuzların zorunlu olarak akisi bulunmamaktadır. Nitekim olumsuz tikelin akisi olumsuz tikelle yapılması gerekecektir ve bu durumda bazı şekillerde yanlış sonuç elde edilecektir. Örneğin; “Bazı canlılar insan değildir” olumsuz tikel önermesi “Bazı insanlar canlı değildir” şeklinde olumsuz tikelle yapılacaktır ki bu durumda akis yanlış sonuç verecektir.⁶³ Mantıkçılar, tümelerle ilgilendiklerinden tikeller üzerinde fazla durmayıp olumsuz tikellerin akis-i müstevisinin olmadığını ifade etmişlerdir.⁶⁴

1.2.2. Ters Döndürme (Akis-i nakîz)

Akis-i nakîz bir önermenin olumlu, olumsuz, doğru veya yanlış olma halini olduğu gibi bırakarak önerme konusunun (mevzu) çelişğini (nakîz) yüklem (mahmûl), yüklem çelişğinin ise konu yapılması şeklinde gerçekleşmektedir.⁶⁵ Ters döndürmedeki çelişki “.....olmayan” kalıbında yapılmaktadır.⁶⁶ Akis-i nakîz doğruluk ve nitelik bakımından önerme çeşitlerine uygulandığında aşağıdaki dört sonuç ortaya çıkmaktadır.

a) Tümel olumlu önermenin akisi, tümel olumluyla yapılmaktadır. Örneğin; “Her insan canlıdır” tümel olumlu önerme “Her canlı olmayan insan olmayandır” şeklinde akis yapılmaktadır.

b) Tümel olumsuz önermenin akisi, tikel olumsuzla yapılmaktadır. Örneğin; “Hiçbir insan ağaç değildir” olumsuz tümel önerme “Bazı ağaç olmayan insan olmayan değildir” şeklinde olumsuz tikelle yapılmaktadır.

c) Tikel olumlunun akisi bulunmamaktadır.

d) Olumsuz tikel önermenin akisi, tikel olumsuz önermedir. Örneğin; “Bazı insanlar doktor değildir” tikel olumsuz önerme “Bazı doktor olmayanlar insan olmayan değildir” şeklinde olumsuz tikel önermeyle akis yapılmaktadır.⁶⁷

⁶² Ebherî, *İsâğûcî*, 169; Kâtibî, *Risâletü’ş-Şemsiyye*, 127; Âbâdî, *Mirkât*, 67; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 116.

⁶³ Ebherî, *İsâğûcî*, 169; Kâtibî, *Risâletü’ş-Şemsiyye*, 125; Âbâdî, *Mirkât*, 68; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 117.

⁶⁴ Cevdet Paşa, *Mi’yâr-ı Sedâd*, 61.

⁶⁵ Kâtibî, *Risâletü’ş-Şemsiyye*, 137; Manisevî, *Muğni’t-tullâb*, 94; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 118-119; Âbâdî, *Mirkât*, 80; Cevdet Paşa, *Mi’yâr-ı Sedâd*, 61. Cedel ilminde aks ve kısımları için bk. Abdülhamîd, *Tartışma Usûlü*, 154 vd.

⁶⁶ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 133.

⁶⁷ Kâtibî, *Risâletü’ş-Şemsiyye*, 137 vd; Âbâdî, *Mirkât*, 70; Gelenbevî, *Şerhu İsâğûcî*, 119; Cevdet Paşa, *Mi’yâr-ı Sedâd*, 61-62; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 133-134.

2. HANEFİLER'E GÖRE İLLETİN RED YOLLARINDAN KALB VE AKİS

2.1. Kalb

Kalb sözlükte, “bir şeyin en üstünü en altı, en altını da en üstü yapmak” veya “bir şeyin içini dış, dışını da iç yapmak” anlamlarına gelmektedir.⁶⁸ Usûlcülere göre iki kısma ayrılan kalb, terim olarak “malûlü illet, illeti malûl yapmak” veya “hasmın kendi lehine şahit olarak getirdiği vasfı ona karşı şahit olarak kullanmak”⁶⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Kıyasta ileri sürülen illete yönelik yapılan itirazlardan birisi olan kalb, Pezdevî (ö. 482/1089) ve bazı usûlcüler ile mantıkçılara göre münâkaza ile eş anlamlıdır.⁷⁰ Hatta mantık ilminde kalb yerine tenâkuz terimi kullanılmaktadır.⁷¹ Hanefîlere göre kalb içerisinde münâkaza bulunan bir muâraza. Muâraza, mu'terizin müstedilin delilini dikkate almaksızın onun aksine başka bir delil getirmesi durumunda söz konusu olmaktadır ve buna “halis muâraza” denir. Şayet mu'teriz, müstedilin delilini dikkate almak suretiyle ona bazı ilaveler yaptıktan sonra bu delili müstedilin aleyhine kullanacak olursa bu durumda içerisinde “münâkaza” bulunan muâraza yapmış olacaktır. Ancak mu'teriz, müstedilin deliline herhangi bir ilave yapmaksızın onu müstedilin ileri sürdüğü hükmün tam nakîzine delil olarak kullanacak olursa buna kalb denilmektedir.⁷² Fukahanın kahir ekseriyeti ile kelâmçılara göre muâraza yoluyla yapılan itiraz geçerlidir.⁷³

2.1.1. Malûlü İlet, İletî Malûl Yapmak

Kalbin bu şekli onun “bir şeyin en üstünü en altı, en altını da en üstü yapmak” sözlük anlamından hareketle yapılmaktadır. Bu yöntemle yapılan kalb, kıyasta ileri sürülen illeti iptal etmektedir. Nitekim illet şer'an hükmü gerekli kılan, malûl ise illet ile ortaya çıkan vacip hüküm olup illete tabi fer konumundadır. Ancak kalb yöntemiyle malûlün/hükmün asıl, illetin de fer yapılabilmesi illetin batıl olduğunu dolayısıyla yapılan kıyasın da geçersiz olduğunu göstermektedir.⁷⁴ Konuyu biraz daha detaylandırarak olursak; hükmün ispat edilmesi illete bağlı olduğundan illet asıl, hüküm ise ferdir. İlet hükümden önce var olduğu için onun sübutu hükme bağlı değilken hükmün sübutu illete bağlıdır. Kalb yoluyla illet hüküm, hüküm ise illet

⁶⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 331; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 631,633; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/238; Mehmed Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1966), 477-478.

⁶⁹ Bk. Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 631,633; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/238 vd; Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, 2/1339; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/75-76.

⁷⁰ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 631 vd; Abdullah b. Ahmed Neseî, *Şerhu'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, thk. Salim Ögüt, ts., 748; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 477; Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, 2/1339.

⁷¹ Ebherî, *İsâğüci*, 168.

⁷² Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu*, 1/190; Ayrıca bk. Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, 2/1339; Neseî, *Şerhu'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, 747-749.

⁷³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/74.

⁷⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 331; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 631; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/238; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/76; Neseî, *Şerhu'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, 748.

yapıldığında durum tam tersine döndürülmüş olacaktır. Yani fer olan hüküm asıl, asıl olan illet ise fer olacaktır. Bundan dolayı varlığı daha sonra sabit olan bir şeyin kendisinden önce var olduğu bilinen bir şeye illet olması mümkün olmadığı için yapılan kıyas geçersiz olacaktır. Bu şekilde yapılan kalble illete karşı içerisinde münâkaza olan muâraza yapılmış olacaktır.⁷⁵

Örneğin; İmam Şâfiî'ye göre, zina etmesi durumunda celde (yüz sopa) cezası verilen bekâr zimmiyle zina eden evli zimmi aynı cinsten olduğu için Müslümanlara kıyasla zina eden evli zimmiye de recm cezası verilir. İmam Şâfiî, burada bekâra celde vurulmasını, evlinin recmedilmesine illet yapmaktadır. Bu kıyasa kalb yoluyla, “zimminin evlisi recmedildiği için bekârına celde uygulanır” şeklinde itiraz edilebilir. Bu itiraz, Şâfiî'nin fer' (evli zimminin recm edilmesi) olarak gösterdiğinin asıl, asıl (bekâr zimmiye celde cezası verilmesi) olarak gösterdiğinin de fer' yapılması itibariyle illeti iptal eden bir “kalb” olmuş olacaktır.⁷⁶

Konu hakkında bir diğer örnek; Şâfiîler'in “kıraat ilk iki rekâta farz olarak tekerrür eden bir rükündür. Rükûda olduğu gibi son iki rekâta da farz olarak tekerrür eder.” kıyasıdır. Nitekim Şâfiîler, bu örnekte rükûun ilk iki rekâta tekrarlanmasını son iki rekâta da tekrarlanmasına illet yapmaktadır. Yani rükûun ilk iki rekâta tekrarlanması asıl, son iki rekâta tekrarlanması ise fer'dir. Bu kıyasa Hanefîler kalb yoluyla “Bilakis rükû namazın son iki rekâtında farz olarak tekrar edildiğinden namazın ilk iki rekâtında da farz olarak tekrar edilmektedir” şeklinde itiraz etmektedir.⁷⁷ Bu örnekte Şâfiîler'in fer' (rükûun son iki rekâta tekrarlanması) olarak gösterdiklerinin asıl, asıl (rükûun ilk iki rekâta tekrarlanması) gösterdiklerinin fer' yapılması itibariyle yukarıda verilen gerekçeden dolayı illeti iptal eden bir kalb bulunmaktadır.

Bu tür kalbler, bir hükmün başka bir hükme illet yapılması durumunda söz konusu olmakta ve kıyasta illeri sürülen illeti iptal etmektedir.⁷⁸ Ancak bir hükmü ispat etmek için yapılan ta'lîl, hüküm değil de vasıf olacak olursa bu durumda kıyasta illeri sürülen illete kalb yoluyla itiraz edilemez. Nitekim vasıf, başka bir hükümle sabit olan şer'î bir hüküm olmadığı için herhangi bir hüküm vasfa illet olarak gösterilemez ve dolayısıyla kalb yapılamaz. Aynı şekilde bir hükmün başka bir hükme illet değil de delil yapılması durumunda buna kalb yoluyla itiraz edilemez. Nitekim delil, ispat edici değil (müsbit) bilakis hükmü ortaya çıkarandır (müzhirdir). Bundan dolayı her bir hükmün bir başka hükme delil olması caizdir. Fakat illet hükmü ispat

⁷⁵ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/76; Mahmud Es'ad, *Telhîs-i usûl-i fikh* (İzmir: M. Nikolaydi, 1313), 402.

⁷⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 331; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 631-632; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/238; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/77; Neseî, *Şerhu'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb*, 748; Es'ad, *Telhîs-i usûl-i fikh*, 402.

⁷⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 331; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 631-632; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/238; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/77.

⁷⁸ Neseî, *Şerhu'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb*, 748; Es'ad, *Telhîs-i usûl-i fikh*, 402.

edici (müsbit) olduğundan bir hüküm hem başka bir hükmü ispat eden hem de ispat ettiği hüküm tarafından ispat edilen olması mümkün değildir. Ayrıca illet tertip itibariyle hükümden önce gelmektedir. Bundan dolayı bir hükmün başka bir hükme illet yapılması durumunda her bir hükmün bir diğerinden önce olması gerekecektir ki bu da mümkün değildir.⁷⁹ Dolayısıyla hükmün illet yapılması ve kalb yoluyla bir hükmün diğer hükme illet olması doğru olmayacaktır. Örneğin; kirecin kireçle değişiminde ileri sürülen “Kireç, buğday gibi keylî olduğu ve cins birlikteliğine sahip olduğu için kendisinde ribâ tahakkuk eder.” hükmüne karşılık buğdayın buğdayla değişimi için “Buğday keylîdir ve cins birlikteliğine sahiptir. Çünkü buğdayda ribâ tahakkuk etmektedir.” denilemez. Nitekim buğdayın keylî ve cins birlikteliğine sahip olması, ribâ hükmünden önce bulunmaktadır.⁸⁰ Bundan dolayı “buğday keylidir” hükmüne “çünkü buğdayda riba tahakkuk etmektedir” hükmü illet yapılarak kalb yapılamaz.

Kendisinde kalb yoluyla muaraza yapılamayacak şekilde kıyas yapmak ancak iki şeri hükümden birini diğerine illet değil de delil göstermekle mümkündür. Nitekim nasıl ki bir şey başka bir şeye delalet ediyorsa aynı şekilde delalet edilen şey de kendisine delalet edene delalet edebilmektedir. Örneğin; Duman ateşe delalet ettiği gibi ateş de dumana delalet etmektedir. Bir hükmün başka bir hükme delil gösterilmesi ise ancak iki hükmün şeran birbirlerine denk (nazîr) ve eşit (müsâvi) olmaları ve birisi hakkında sabit olan hükmün diğeri için de sabit olması durumunda gerçekleşir. Buna örnek olarak ikiz kardeşler verilebilir. Nitekim ikiz kardeşlerden birisinin hür olduğu sabit olduğunda diğerinin de hür olduğu sabit olmuş olacaktır. Kardeşlerden birisinin köle olarak doğduğu sabit olduğunda diğerinin de köle olduğu sabit olacaktır. Aynı şekilde kardeşlerden birisinin nesebi sabit olduğunda diğerinin de nesebi sabit olmaktadır.⁸¹ Bu örnekteki ortak vasıf ikizliktir. Bu nitelikle iki kardeş için de denk ve eşit olduğundan birisi hakkında sabit olan hükmün diğeri hakkında da sabit olmasını gerekli kılmaktadır. Konu hakkında bir diğer örnek; Hanefiler’e göre, ibadetler nezredilmekle (adanmakla) eda edilmesi vacip olduğu gibi başlanmakla da eda edilmesi gerekli hâle gelir. Çünkü nezirde bulunmak ile nafil ibadete başlamak, şer’an Allah’a yakınlaşma amacıyla yapılan ilave/ziyade bir ibadet olduğundan birbirlerine eşittirler. Allah’a yakınlaşma ise ancak yerine getirilmesi vacip olan bir şeyle/ibadetle gerçekleşir.⁸²

Yukarıdaki örnekte ortak nitelik Allah’a yakınlaşma amacıyla yapılan ilave bir ibadet, asıl nezretmek, fer^c başlanılan nafil namaz, hüküm ise

⁷⁹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/78; Es'ad, *Telhis-i usûl-i fikh*, 403.

⁸⁰ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/238; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/76, 78; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 480.

⁸¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 331; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 631-632; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/238; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/78; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 481; Es'ad, *Telhis-i usûl-i fikh*, 402-403.

⁸² Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 331-332; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 632; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/78.

vacip olmaktır. Bu bağlamda Hanefîler'in "Nafile oruç, hac ibadeti gibi nezredilmekle edası gerekli olan bir ibadet olduğu için başlanılmasıyla da eda edilmesi gerekli hâle gelir." şeklinde ileri sürdüğü kıyasa karşı kalb yöntemi kullanılarak "Hac ibadeti, başlamakla eda edilmesi vacip hale geldiği için nezredilmesiyle de edası gerekli olan bir ibadettir." şeklinde yapılan kalb geçerli olmaz. Nitekim Hanefîler tarafından yukarıda ileri sürülen kıyasta iki hüküm arasında eşitlik (Allah'a yakınlaşma) sabit olduktan sonra biriyle diğeri (nezir ve başlamak) için ta'lîl değil de istidlâlde bulunulmuştur. Verilen örnekteki oruç ve hac ibadeti arasındaki eşitlik, her ikisinin de sırf Allah hakkı olan ilave bir ibadeti bağlayıcı ve edası gerekli olacak bir şekilde yerine getirmek veya Allah'a yakınlık sağlayacak bir fiili yapma yönüyledir.⁸³

Bir başka örnek olarak "küçük bakire kızda olduğu gibi küçük dulun malında tasarruf yetkisine sahip olan veli, onun kendisi hakkında (evlendirmede) da tasarruf yetkisine sahiptir." ve "yetişkin erkekte olduğu gibi buluğa ermiş bakire kızın malında tasarruf yetkisine sahip olmayan veli, onun kendisi hakkında (evlendirme) da tasarruf yetkisine sahip değildir." şeklinde kıyas yapılabilir. Nitekim bu örnekte verilen küçük kız ile küçük dul kadın işlerini idare edecek ve yürütecek veliye ihtiyaç duymakta birbirlerine denktirler. Yukarıda verilen örneklerin her birinde bir hükmü diğeri bir hükme delil göstermek sahih bir istidlâl yöntemidir ve bu şekilde verilen hükümlere kalb yöntemiyle de itiraz edilemez.⁸⁴ Sonuç itibarıyla kalb yoluyla itiraz ancak illet kıyasına karşı yapılabilir, fakat delalet kıyasına karşı kalb yoluyla itiraz yapılamaz. Serahsî, fikhî konularda bir hükümle diğeri istidlâlde bulunmanın selef âlimlerinin başvurduğu bir yöntem olduğunu ve konu hakkında gerek Hz. Peygamber'den gerekse sahâbeden rivayetler bulunduğunu nakletmektedir.⁸⁵

İmam Şâfiî'nin recm ile celde ve kıraat ile rükû örnekleri arasında böyle bir benzerlik bulunmamaktadır. Nitekim recm cezasının verilebilmesi içi gerekli şartlar celde cezası için aranmamaktadır. Örneğin; celde zina eden bekârlara verilen bir cezayken recm ise evli veya evlilik geçirmiş olanların zina yapması durumunda verilen cezadır. Bundan dolayı da recm ile celde arasında bir denklik ve eşitlik söz konusu değildir. Aynı şekilde rükû ile kıraat arasında da denklik bulunmamaktadır. Nitekim rükû namazın asli unsuruyken kıraat ise namazın asli olmayan unsurdur. Çünkü imama tabi olduğunda ve namaz rekâtını kaçırma söz konusu olduğunda kıraat sorumluluğu kişiden sakıt olurken rükû sakıt olmamaktadır. Aynı

⁸³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 331-332; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 632; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/238-239; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/79.

⁸⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 332; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 632; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/239; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/79-80.

⁸⁵ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/238; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/78.

şekilde namaz fillerini yapmaya güç yetiren fakat kıraat yapamayanın namazı eda etmesi gerekirken, kıraat yapmaya güç yetiren fakat namaz fillerini yapamayandan namaz sakit olmaktadır. Sonuç itibariyle iki hüküm arasında eşitliğin olmadığı durumlarda iki hükümden birisiyle diğeri için istidlalde bulunulması geçerli bir işlem değildir.⁸⁶

2.1.2. Zâhiri Bâtın Yapmak

Bu durum kalbin “bir şeyin içini dış, dışını da iç yapmak” sözlük anlamından hareketle yapılmaktadır.⁸⁷ Bu tür kalb, müstedilin kendi lehine şahit olarak getirdiği ve kendisiyle hükmü tefsir ettiği zait bir vasfı muterizin ona karşı şahit olarak kullanması şeklinde gerçekleşmektedir. Kalbin bu türü, kendisinde münâkaza bulunan bir muârazadır. Dolayısıyla her iki taraf açısından da şahit veya ta'lîl olarak getirilen bu vasıf batıl olmaktadır. Çünkü ilgili vasıf bir hüküm ispatında hem kişinin lehine hem de aleyhine şahit olabilmekte ve kendi içerisinde çelişki arz etmektedir. Dolayısıyla bir yönden hükmün ispatı için şahit olan vasıf, diğer taraftan onu nefyetmektedir. Bu da tıpkı bir olayda taraflardan biri için şahitlik yapanın daha sonra aynı olayda karşı taraf için şahitlik yapmasındaki tutarsızlık gibi kendi içerisinde çelişki arz etmektedir.⁸⁸

Örneğin; İmam Şâfiî'nin “Ramazan orucu, farz bir oruç olduğu için kaza orucu gibi niyetle tayin edilmesi gerekir.” kıyasına Hanefiler kalb yoluyla “Ramazan orucu, farz bir oruçtur. Kaza orucunda olduğu gibi bir kere tayin edildikten sonra, eda edilmesi için başka bir niyetle tayin edilmesine gerek yoktur.” şeklinde kalb yoluyla itiraz edebilirler.⁸⁹ Nitekim bu örnekte İmam Şâfiî tarafından ramazan orucunda niyetin gerekliliği zait bir vasıf olan kaza orucuyla tefsir edilmiş ve bu vasa binaen hüküm verilmiştir. Hanefiler ise İmam Şâfiî'nin ileri sürdüğü bu vasfı kendi lehlerine çevirerek farklı bir hüküm vermişlerdir. Dolayısıyla Hanefilere göre İmam Şâfiî'nin hükmü ispat için ileri sürdüğü vasıf çelişki arz ettiğinden batıl olmaktadır. Bir başka örnek ise Şâfiîlerin ileri sürdüğü “Baş, el ve yüz gibi abdestin rükünlerinden birisidir. Bu organların üç kez yıkanmasına kıyasla başın da üç kere mesh edilmesi sünnettir” şeklindeki kıyasa kalb yoluyla; “Başın mesh edilmesi abdestin bir rükündür. Farz olan miktardan fazlasının (tamamının) mesh edilmesinden sonra başın da el ve yüz gibi üç kez mesh edilmesi sünnet olmaz.” şeklinde itiraz edilebilir. Nitekim başın mesh edilmesinde farzın yerine getirilmesi, başın dörtte birinin veya tamamının

⁸⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 332; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 632-633; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/239-240.

⁸⁷ Bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 332; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 633; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/81; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 477.

⁸⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 332; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 633; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/239-240; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/81; Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, 2/1339; Neseî, *Şerhu'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb*, 748; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 477.

⁸⁹ Neseî, *Şerhu'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb*, 748.

mesh edilmesiyle gerçekleşmektedir. Nasıl ki el ve yüz gibi abdestte yıkanması farz olan uzuvlarda üç kere yıkanmakla kemal durumu hâsıl oluyorsa aynı şekilde başın mesh edilmesinde farz olan miktardan fazlasının mesh edilmesiyle de kemal elde edilmiş olacaktır. Dolayısıyla başın üç kere mesh edilmesi sünnet olmayacaktır.⁹⁰

2.2. Akis

Sözlükte “bir şeyin başını sonuna çevirme, döndürme, tersine çevirme ve sonunu başına getirme”⁹¹ anlamlarına gelen akis, terim olarak “bir şeyi ilk söylenene döndürme”,⁹² “illetin yokluğundan dolayı hükmün yokluğu” veya “zikredilen hükmün nakzını zikredilen illetin nakzına talik ederek hükmü başka bir asla döndürmek”⁹³ şeklinde tanımlanmaktadır.

Akis, kalbin karşıtı olarak kullanılmaktadır.⁹⁴ Nitekim kendisinde münakaza bulunan bir muâraza olan kalb, karşı tarafın iddiasını veya ileri sürdüğü hükmü defetmek için getirilirken akis ise karşı tarafın ileri sürdüğü iddiayı doğrulamak için getirilmekle muârazaya zıttır. Bu yönüyle akis kalbin tam akisi olup muâraza konusuna dâhil değildir.⁹⁵ Akis konusunun muâraza başlığı altında illete yöneltilen itirazlar kapsamında yer verilmesi onun kalbin mukabilinde kullanılması ve bir konunun tam olarak anlaşılmasının zıddıyla tanıtılarak tamamlanacağı ön kabulü sebebiyledir. Nitekim Hanefî usûl-i fıkıh eserlerinde kalb konusundan hemen sonra akis konusu ele alınarak işlenmektedir.⁹⁶

2.2.1. İletin Hükmünü Kalb Etmek (Düz döndürme/ Akis-i Müstevi)

Bu akis, aslı ile sabit olan hükmün zıddının tespit edilebilmesi için illetin hükmünü kalp yoluyla önceki duruma döndürme şeklinde yapılmaktadır. Örneğin; “Hac ibadetinde olduğu gibi nezirle tutulması gerekli (vacip) olan nafile oruç, başlamakla da gerekli (vacip) olur.” Bunun akisi “Abdestte olduğu gibi nezir ile gerekli (vacip) olmayan oruç, başlamakla da gerekli (vacip) olmaz”⁹⁷ şeklinde yapılmaktadır. Birinci

⁹⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 332; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 633-634; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/240; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 477-478; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu*, 1/191.

⁹¹ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), “Aks”; Muslihuddin Mustafa Ahterî, *Ahterî-i kebîr* (İstanbul: Matbaatu Âmire, 1310), “Aks”; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 478.

⁹² Bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 333; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/241; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/85; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 478; Seyyit Ahmed Âsım, *Kâmus Tercümesi*, ts., “Aks”.

⁹³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/85.

⁹⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/85.

⁹⁵ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/75, 84.

⁹⁶ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/84-85.

⁹⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 333; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/241; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/86.

örnekte asıl hac, fer oruç, hüküm ise vacip olmaktır. Akis yoluyla verilen ikinci örnekte asıl abdest, fer oruç, hüküm ise vacip olmamaktır. Birinci örnekte sabit olan hükmün zıddı ikinci örnekte akis yoluyla önceki duruma (vacip olmama) geri döndürülmüştür. Bu manada yapılan akis, tardın⁹⁸ zıddı olup aslen illete zarar vermemektedir. Bilakis bu akis, illetin illete tercih edilmesi konusunda yapılan tard yönteminde sahih bir istidlâl olarak kabul edilmektedir.⁹⁹ Bir diğer örnek ise “Küçük bakire kızda olduğu gibi küçük dulun malında tasarruf yetkisine sahip olan veli, onun kendisi (evlendirilmesi) hakkında da tasarruf yetkisine sahiptir.” Bunun akisi “Baliğ dulun malında velinin tasarrufu bulunmadığı gibi kendisinde (evlendirilmesi) de tasarruf hakkı bulunmamaktadır”¹⁰⁰ şeklinde yapılmaktadır. Birinci örnekte asıl, küçük bakire kız fer‘, küçük dul kız hüküm ise velinin tasarruf hakkıdır. İkinci örnekte ise asıl, baliğ dulun malı fer‘, baliğ dulun evlendirilmesi hüküm ise velinin tasarruf hakkının bulunmamasıdır.

2.2.2. Hükümü Tam Tersine Çevirmek (Ters Döndürme/Akis-i Nakiz)

Hükümü tam tersine çevirmek, bir şeyi başka bir söyleme çevirmek veya aslın hükmünün geliş yoluna muhalif olarak başka bir hükümü gerekli kılmak¹⁰¹ şeklinde tanımlanan akisin bu kısmı “bir şeyi ilk söylenenine döndürme” şeklinde tanımlanan akise dâhil olmayıp akisten sayılmamaktadır. Bilakis bu şekilde yapılan işlem kalbten sayılmaktadır. Nitekim Sadrül-İslâm Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100) ve Hanefî usûlcülerin büyük çoğunluğu bu şekilde yapılan işlemi kalbin kısımlarından olduğunu belirtmekte ve akisin altında ele almamaktadırlar. Fakat bu şekilde yapılan kalb “hükümün tersine çevrilmesi” bağlamında akise benzediği için akisin kısımları altında ele alınmıştır.¹⁰²

Akis-i nakîza örnek olarak şu mesele zikredilebilir: İmam Şafî'nin ileri sürdüğü “Oruç tıpkı abdest gibi bozulması durumunda devam edilmesi, başlamakla da sürdürülmesi gerekli olmayan bir ibadettir.” kıyasına karşılık Hanefîler akis yoluyla “Hac ibadetinde olduğu gibi, ibadetlerden nezir edilmekle vacip olan başlamakla da vacip olur.” şeklinde benzer ta'lilde bulunmaktadırlar. Şafî'nin ileri sürdüğü kıyasta asıl, abdest fer‘, oruç hüküm ise vacip olmamaktır. Hanefîler'in akis yoluyla yaptıkları kıyasta ise

⁹⁸ Tard, bir hükmün bir vasfın varlığı ile birlikte var olmasıdır. Bilgi için bk. Tuncay Başoğlu, “İleti Tespit Metotlarından Tard ve Tard Ehline Yönelik Tenkitler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (2002), 141.

⁹⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 333; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/241; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/86.

¹⁰⁰ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/86.

¹⁰¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 333; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/241; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/86.

¹⁰² Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/86.

asıl, hac fer', nafile ibadet hüküm ise vacip olmaktır. Bu durumda yapılan akiste karşı tarafın verdiği hükme muhalif bir hükümü ispat etmesini mümkün kılan kesr¹⁰³ itirazı bulunmaktadır. Ayrıca karşı taraf bu akisle hasmın ileri sürdüğü hükümden farklı bir hüküm ileri sürdüğü için yapılan bu akiste münâkaza bulunmamaktadır.¹⁰⁴ Kalbüt-tesviye olarak isimlendirilen ve hakikatte kalb olan bu akis, bazı usûlcüler tarafından zayıf ve fasit olarak kabul edilirken bazı usûlcüler tarafından ise geçerli bir kalb olarak görülmektedir.¹⁰⁵

Yukarıda belirtildiği şekilde yapılan akisin geçerli olmadığını savunanlar iddialarını ispat etmek için dört sebep ileri sürmektedirler. Bunları sıralayacak olursak:

a) Akiste birinci hükmün nakîzı olmayan başka bir hüküm getirilmiştir. Nitekim itiraz eden yukarıdaki verilen örnekte olduğu gibi nezir etmekle başlama arasındaki istivayı nefyetmediği için münâkazada bulunmuş olmamaktadır.¹⁰⁶ Hâlbuki kalbde münâkazanın bulunması şarttır.¹⁰⁷

b) Yapılan akisle mücmel bir hüküm getirilmiştir. Yukarıda verilen örnekte İmam Şâfiî, nafile namaza başlamanın ve nafile namazı nezretmenin abdest gibi olduğunu belirtmektedir. Bu benzetmede “nafile namaz da abdest gibi başlamakla veya nezredilmekle vacip hale gelmez” veya “nafile namaz abdest gibi başlamakla ve nezir edilmekle vacip olur” şeklinde anlaşılmaya müsaittir.¹⁰⁸ Bunun açıklanması ise soru soranın görevi/işi değildir. Hanefîlerin ortaya koyduğu hüküm ise müfesserdir ve müfesser ise mücmelden daha üstündür. Dolayısıyla akisin zayıf olduğu açığa çıkmaktadır.¹⁰⁹

c) Akisle getirilen hüküm mücmel, delil getirenin verdiği hüküm ise müfesserdir. Mücmelin müfessere muârazası ise sahih değildir. Çünkü

¹⁰³ Kesr itirazı için bk. Mansur, “Şemseddîn el-İsfahânî'ye Göre İletin Red Yolları”, 306.

¹⁰⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/241.

¹⁰⁵ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/86.

¹⁰⁶ Nitekim Şâfiî, nafile orucu, başlandığında devam edilmesi, adanmakla da yapılması zorunlu olmayan abdeste kıyas ederek abdestle aynı hükme tabi kılmaktadır. Yapılan bu kıyas nafile orucun da abdestle aynı hükümlere tabi olmasını gerekli kılmaktadır. Fakat nafile oruç abdestin aksine adanmakla ve başlanmakla da lâzîmî hal almaktadır. Hanefîler aks yoluyla buna itiraz etmektedirler. Fakat Hanefîlerin yaptığı bu aks hakikatte nassa başka bir hükümü kalb etmekten ibaret olduğundan bu yöntemle yapılan itirazlar da zayıftır. Çünkü verilen bir hükümü başka bir hükümle kalb edilmesi söz konusu olmaktadır ve hükümlerin farklı olması durumunda münâkaza gerçekleşmediğinden yapılan bu kalb de bâtil olmaktadır. Bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 333; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/241; Neseî, *Şerhu'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, 748.

¹⁰⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 333; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/242; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/86; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 478; Neseî, *Şerhu'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, 748.

¹⁰⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 478; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*, 1/191.

¹⁰⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 333; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/242; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/87; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 478; Neseî, *Şerhu'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, 748.

mücmel diğer manalara da muhtemelken müfesserde böyle bir durum söz konusu değildir.¹¹⁰

d) Kelâmdan maksat manadır. Yukarıda verilen örnekteki istiva mana bakımından birbirlerinden farklıdır. Nitekim örnekte kıyasta asıl olarak gösterilen abdestte nezirde bulunma ve başlamanın müsavi olması, bunların vacip olmaması yönüyledir. Çünkü nezir edilmekle veya başlanılmakla abdestin vacip olmayacağı hususunda icma bulunmaktadır. Fakat nezir ve başlamanın fer olan nafîle oruçta müsavi olması ise bunların vacip olması yönüyledir. Yapılan akiste kıyasın şartlarından birisi de aslın hükmünün benzerini ferde de ispat edilmesi kuralına sadece lafzen ve şeklen riayet edilmiştir. Bu durumda asıl ile fer arasında bir benzerlik söz konusu olmadığı için yapılan kıyas batıl olacaktır.¹¹¹

SONUÇ

İllete yönelik itirazlardan kalb ve akis konularının Hanefî fukaha metoduna göre incelendiği bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

İllete yöneltilen itirazlar usûl-i fıkhıtan ziyade cedel ilminin konuları arasında yer almaktadır. Fakat cedel ilminin birçok yönüyle fıkıh ve usûl-i fıkhla iç içe olması ve örneklemelerde fıkhıtan çokça faydalanması onun fıkıh usûlüyle bağlantılı bir ilim olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı çoğu usûl âlimi cedel ilminin konusu olan illete yöneltilen itirazlara eserlerinde yer vermişlerdir. Buna karşın kimi usûlcüler ise fıkıh usûlü kapsamına girmedikleri için eserlerinde bunlara yer vermemişlerdir.

Fıkıh usûlü eserlerinde *i'tiraz ale'l-ille*, *vücûhu'l-i'tiraz ale'l-ille*, *turuku'l-i'tiraz ale'l-ille*, *i'tirazâtü'l-vâride ale'l-ille* ve *vücûhu def'u'l-ille* gibi başlıklar altında ele alınıp incelenen illete yönelik itirazların sayısı hakkında usûlcüler arasında bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir.

İleti müessir ve tardî olmak üzere iki ana başlıkta inceleyen Hanefî usûlcüler bunlara yöneltilen itirazları da sahih ve fasit olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Onlara göre müessir illete yöneltilen sahih itirazlar mümâne'a, kalb, akis ve muâraza olmak üzere dördtür. Aynı şekilde tardî illete yöneltilen sahih itirazlar da kavî bi-mûcebi'l-ille, mumâne'a, fesâdü'l-vaz' ve nakz olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. Hanefîler müessir illete yöneltilen fâsid itirazları ise münâkaza, fesâdü'l-vaz', kıyâmü'l-hükmi me'a ademi'l-ille ve el-fark beyne'l-fer' ve'l-'asl olarak belirtmişlerdir. Bu durumda Hanefîler'e göre illete yöneltilen sahih itirazlar sekiz tanedir.

Malül illet, illeti malül yapmak veya hasmın kendi lehine şahit olarak getirdiği vasfı ona karşı şahit olarak kullanmak şeklinde tanımlanabilecek kalb, müessir illete yöneltilen sahih itirazlardan sayılmış ve bu yolla yapılan

¹¹⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 333; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/87.

¹¹¹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 634; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/87; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 478-479.

kalbin kıyasta ileri sürülen illeti iptal edeceği ifade edilmiştir.

Kalb yoluyla yapılan itirazın illeti iptal etmesi dolayısıyla bu illetle yapılan kıyası iptal edebilmesi için bir hükmün başka bir hükme illet yapılması gerekmektedir. Ancak bir hükmü ispat için getirilen illet, hüküm değil de vasıf olacak olursa bu durumda kıyasta ileri sürülen illete kalb yoluyla itiraz edilemez.

Kalb yoluyla kıyasa yapılması muhtemel itirazın önüne geçilebilmesi için iki şeri hükümden birini diğerine illet değil de delil olarak gösterilmesi gerekmektedir. Bu durumda yapılan kıyasa kalb yoluyla itiraz edilememektedir.

Terim olarak bir şeyi ilk söylenene döndürme, illetin yokluğundan dolayı hükmün yokluğu veya zikredilen hükmün nakızını zikredilen illetin nakızına talik ederek hükmü başka bir asla döndürmek şeklinde tanımlanan akis, kalbin karşıtı olarak kullanılmaktadır.

Kendisinde muâraza bulunan ve bir muâraza olan kalb, karşı tarafın iddiasını veya ileri sürdüğü hükmü defetmek için getirilirken akis ise karşı tarafın ileri sürdüğü iddiayı doğrulamak için getirilmesi sebebiyle muârazaya zıttır. Bu bakımdan akisin illete yöneltilen itirazlar arasında sayılması doğru değildir. Fakat usûlcüler akisi, kalbin mukabilinde kullandıkları ve bir konunun tam olarak anlaşılmasının zıddıyla tamamlanacağı ön kabulü sebebiyle akisi de illete yapılan itirazlar arasında saymışlardır.

Hükmü tam tersine çevirmek anlamında kullanılan ters döndürme veya akis-i nakız olarak belirtilen akis, aslında kalbin kısımları altına girmektedir. Bundan dolayı kimi usûlcüler buna akis konusu altında yer vermemiştir. Kimi usûlcüler ise “hükmün tersine çevrilmesi” anlamında kullanılan kalbin akise benzemesinden hareketle onu akisin altında ele almışlardır.

Kalbü't-tesviye olarak isimlendirilen ve hakikatte kalb olan bu akis, bazı usûlcüler tarafından illete yöneltilen zayıf ve fasit itiraz olarak değerlendirilirken kimi usûlcüler tarafından ise geçerli bir kalb olarak görülmekte bu yöntemle illete yapılan itiraz geçerli kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Âbâdî, Muhammed Abdülhak b. Fazlhak. *Mirkât*. Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2. Basım, 2011.
- Abdülhamîd, Muhammed Muhyiddin. *Tartışma Usûlü*. çev. Serkan Çetin. Ravza Yayınları, 2019.
- Ahterî, Muslihuddin Mustafa. *Ahterî-i kebîr*. İstanbul: Matbaatu Âmire, 1310.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdürrezzâk Affî. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Apaydın, Yunus. *İslâm Hukuk Usûlü*. Kayseri: Kardeşler Ofset, 2016.

- Âsım, Seyyit Ahmed. *Kâmus Tercümesi*, ts.
- Attâr, Hasan b. Muhammed. *Hâşiyetü'l-Attâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Başoğlu, Tuncay. *Hicri Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Başoğlu, Tuncay. "İleti Tespit Metotlarından Tard ve Tard Ehline Yönelik Tenkitler". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (2002), 141-160.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- Candan, Abdurrahman. *İslâm Hukukunda İlet Tespit Yöntemleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Cevdet Paşa, Ahmed. *Mi'yâr-ı Sedâd*. İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 2. Basım, 1303.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah. *el-Burhân*. thk. Salâh b. Muhammed Uveyde. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf. *Telhîs fî usûli'l-fikh*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmî, ts.
- Çalış, Halit. "Kâsır İletle Ta'lil Tartışmalarına Metodolojik Bir Katkı". *Usul İslâm Araştırmaları* 4/4 (2005), 73-98.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer. *Takvîmü'l-edille*. thk. Muhyüddin Halil. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421.
- Duman, Soner. *İlk Dönem Hanefî Usûlünde İlet Tartışmaları*. İstanbul: Kitabî Yayınevi, 2010.
- Ebherî, Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer. *Ebherî İsâğûcî ve Şerhi*. çev. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. Basım, 2020.
- Ebherî, Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer. *İsagoci Tercümesi*. çev. Talha Alp. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.
- Ebherî, Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer. *İsâğûcî*. thk. Muhammed Can. İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2013.
- Ebherî, Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer. *İsâğûcî Mantığa Giriş*. çev. Hüseyin Sarıoğlu. Ankara: TÜBA, 2016.
- Ebherî, Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer. *İsâğûcî ve Tercümesi*. çev. Nevzat H. Yanık - M. Sadi Çögenli. Erzurum: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1999.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 11. Basım, 2014.
- Ensâri, Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed. *Ğâyetü'l-vusûl*. Mısır: Dârü'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Es'ad, Mahmud. *Telhîs-i usûli-i fikh*. İzmir: M. Nikolaydi, 2. Basım, 1313.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Menhûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1419.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ*. thk. Muhammed Abdüşşâfi. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413.

- Gelenbevî, İsmail. *Şerhu İsåğûcî*. thk. Abdullah Hiçdönmez. İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.
- Gezgin, Y. Erdem. "Fıkıh Usulü". *İslami İlimlere Giriş*. ed. Mahmut Samar. 94-128. İstanbul: Hikmetevi, 2021.
- Habbâzî, Celaleddin Ebû Muhammed Ömer. *Müğnî fî usûli'l-fıkh*. thk. Muhammed Mazhar. Mekke, 1403.
- Hıra, Ayhan. "Hanefîler Dışındaki Usûlcülere Göre İllete Yöneltilen Men'/Mümânaa İtirazı". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 180-208.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr. *Muhtasar*. thk. Nezîr Hamâdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *İlm-i Hilâf*. İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330.
- Kâtibî, Ali b. Ömer b. Ali. *Risâletü's-Şemsiyye*. thk. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2. Basım, 2021.
- Manisevî, Muhammed Hasan. *Müğnî't-tullâb*. thk. Muhammed Can. İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2013.
- Mansur, Koçinkağ. "Şemseddîn el-İsfahânî'ye Göre İlletin Red Yolları". *Kilitbahir* 15 (2019), 296-317.
- Mansûr-Billâh, Abdullah b. Hamza. *Safvetü'l-ihdiyâr*. Yemen: Merkezü Ehl-i Beyt, 1423.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan. *Davâbitü'l-ma'rife*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 12. Basım, 2011.
- Molla Hüsrev, Mehmed. *Mir'âtü'l-usûl*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1966.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed. *Şerhu'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*. thk. Salim Ögüt, ts.
- Okur, Hüseyin. "Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyas Ma'a'l-Fârik". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 36 (2020), 17-48.
- Özdemir, İbrahim. *Usûl-i Fıkıh'ta Ta'lîl Tartışmaları (Hicrî IV-VIII. Asırlar)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Pezdevî, Ali b. Muhammed. *Usûlü'l-Pezdevî*. thk. Sâid Bekdâş. Medine: Dârü's-Sirâc, 2. Basım, 1438.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *Mahsûl*. thk. Taha Câbir Ulvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1418.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed. *Kavâti'u'l-edille*. thk. Muhammed Hasan Şâfiî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ Afgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1426.
- Şâban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İ. Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 30. Basım, 2018.
- Şâsî, Nizamüddin Ebû Ali Ahmed. *Usûlü's-Şâsî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Şirvânî, Ahmed Hamdi. *Levâmî'u'd-dekâik*. çev. Hüseyin Örs - S. Erdem Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed. *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*.

- 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Tûfî, Necmüddin Süleyman b. Abdilkavi. *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407.
- Ünver, A. Numan. *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebû İshâk eş-Şîrâzî Örneği)*. Sakarya: Akademisyen Kitabevi, 2019.
- Ünver, A. Numan. "İllete Yönelik Nakz İtirazı ve Nakza Karşı Cevaplar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2017), 1-15.
- Ünver, Ahmet Numan. "Cedelin Fıkıh İlminde Kullanımı: Kudûrî ve Ebu't-Tayyib Et-Taberî Arasındaki Bir Münâzara Bağlamında". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (2019), 67-91.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh. *Bahrü'l-muhît*. 8 Cilt. Umman: Dârü'l-Kutubî, 1414.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Ahmet Ekinçi.

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.